

Струганець Ю. Б.

ПРОЦЕС ІНШОМОВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У ФУТБОЛЬНІЙ ЛЕКСИЦІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Відповідно до розвитку футбольної галузі сформувалася система найменувань предметів і понять цієї гри. Один із домінуючих напрямів розвитку тематичної групи «Футбол» є запозичення. У статті проаналізовано особливості процесу іношомовних запозичень – їх входження та адаптацію. Розглянуто різницю між «запозиченим словом» та «іношомовним словом». Проаналізовано входження загальноспортивних номінацій та власне футбольних номінацій з англійської, французької, іспанської, російської, англійської та німецької мов в українську мову. Описано шляхи перекладацьких лексичних трансформацій футбольних номінацій: транскодування, калькування, описове передавання значення. Підтверджено функційний потенціал запозичених лексем через такі параметри: розвиток гіпо/гіперонімічних зв'язків, розширення синтагматичних відношень, творення похідних слів.

Ключові слова: футбольна лексика української мови, процес іношомовних запозичень, входження іношомовних слів, адаптація іношомовних слів, семантика іношомовних слів.

Согласно развитию футбольной отрасли сформировалась система наименований предметов и понятий этой игры. Один из доминантных направлений развития тематической группы «Футбол» является заимствование. В статье проанализированы особенности процесса иностранных заимствований – их входжение и адаптация. Рассмотрена разница между «заимствованным словом» и «иноязычным словом». Проанализированы входжения общеспортивных номинаций и собственно футбольных номинаций с английского, французского, испанского, русского, английского и немецкого языков в украинский язык. Описаны пути переводческих лексических трансформаций футбольных номинаций: транскодирование, копирование, описательная передача значения. Подтверждено функциональный потенциал заимствованных лексем через такие параметры: развитие гипо- / гиперонимических связей, расширение синтагматических отношений, создание производных слов.

Ключевые слова: футбольная лексика украинского языка, процесс иноязычных заимствований, входжение иностранных слов, адаптация иностранных слов, семантика иностранных слов.

According to the development of a football branch formed the system of names of objects and concepts of the game. One of the dominant directions of development of the thematic group «Football» is borrowing. The article analyzes the peculiarities of foreign debt – their entry and adaptation. The difference between «borrowed word» and «foreign words» is considered. Entering of general sporting nominations and the actual football nominations from English, French, Spanish, Russian, English and German in the Ukrainian language is analyzed. Ways of translation of lexical transformations of football nominations: transcoding, tracing, descriptive translation are described. Determined that functional potential of foreign tokens shows the location of this innovation in language, its activity, including derivation, and depends on the system and its communication support, that is the interaction with other borrowings, and with specific tokens, the nature of their interaction, activity limitation borrowing etc. Noticed, that foreign words of football thematic, coming to lexical-semantic system of the Ukrainian language, naturally come into paradigmatic relations with specific and other borrowed units, for example, swell the ranks of the already existing synonyms or forming the new one. Confirmed the functional potential of borrowed tokens via the following parameters: the development of hypo / hyperonymic relations, enlargement of syntagmatic relations, creation of derivative words.

Key words: football vocabulary of Ukrainian language, process of foreign languages loans, entry of foreign words, adaptation of foreign words, semantic of foreign words.

Система найменувань предметів і понять футболу як популярного виду спорту формувалася та постійно оновлюється відповідно до розвитку самої галузі. Народився цей вид спорту наприкінці XIX століття в Англії. Там уперше і було визначено правила, які заклали підвалини цієї гри. На початку XXI ст. футбол – уже полікультурний феномен, який, закономірно, знайшов відображення в літературних мовах. Наукових розвідок про футбольну лексику в українському мовознавстві небагато (праці М. Дубяк, Р. Коваль, П. Мельник, В. Кисельової). Однак для цього сегменту словникового складу характерна функційна активність, динаміка змін, тому він потребує детального вивчення.

Мета статті – проаналізувати особливості процесу іношомовних запозичень в українській футбольній лексиці.

Запозичення – продуктивний спосіб поповнення лексичного складу літературних мов. Проблема іношомовних запозичень постійно перебуває в полі зору науковців, як закордонних (І. Бодуена де Куртене,

Я. Грота, Д. Лотте, А. Мартіне, Ж. Марузо, Г. Пауля, Ж. Поля, Е. Ріхтера, Е. Хаугена), так і вітчизняних (В. Акуленка, Л. Архипенко, Н. Гудими, Л. Кислюк, І. Кочан, М. Кочергана, О. Лисенко, А. Ломовцевої, Д. Мазурик, Н. Попової, П. Селігея, Г. Сергєєвої, В. Сімонок, О. Степанюк, О. Стишова, С. Федорець, Л. Чурсіної).

Термін «запозичення» уживають у лінгвістичній літературі з двома значеннями: 1) один зі шляхів поповнення словникового складу мови (з погляду теорії мовних контактів і взаємодії мовних систем); 2) процес входження й адаптації запозиченої лексичної одиниці й результат цього процесу – запозичене слово. Перше значення презентує термін «запозичення» в широкому вимірі, а друге – вузькому. У нашій розвідці розглядаємо «запозичення» у вузькому значенні.

У дисертаційній роботі «Семантика та стилістичні функції запозичень у мові української постмодерністської прози» Н. Гудима зазначає, що лінгвісти трактують терміни «запозичене слово» й «іншомовне слово» з різних позицій: за характером освоєння іншомовних слів у мові та критерієм асиміляції іншомовізмів; ступенем засвоєння іншомовних одиниць мовою-реципієнтом; структурною диференціацією запозичених слів; характером запозичуваного матеріалу на різних рівнях; характером мовних контактів і позамовних чинників; поширеністю в мовах світу; структурою запозиченого слова, сферою використання, часом запозичення та ін. [2, с. 43]. О. Тараненко в енциклопедії «Українська мова» запозичені слова тлумачить як такі, що цілком засвоєні мовою, яка їх запозичила; вони не сприймаються як чужорідний елемент і не потребують пояснення щодо форми і значення; подаються у загальномовних словниках разом із питомою лексикою. Іншомовні слова – слова з інших мов, які не засвоєні повністю мовою, що їх запозичила, усвідомлюються мовцями як чужорідні й зберігають ознаки свого походження [7, с. 213; 8, с. 179].

У контексті нашого дослідження запозичені з інших мов номінативні одиниці, які належать до футбольної лексики, відносимо до розряду слів іншомовного походження, водночас вони презентують процес запозичення – один із домінантних напрямів оновлення словникового складу літературних мов.

У складі футбольної лексики української літературної мови функціують загальноспортивні і власне футбольні номінації, запозичені з інших мов. Загальноспортивні номінації найчастіше походять з англійської мови: *аут* – «положення в спортивних іграх, коли м'яч... потрапляє за межі бокових ліній ігрового поля, майданчика» [6, с. 135]; *гол* – «очко, яке зараховується команді за кожний забитий у ворота суперника м'яч чи шайбу» [6, с. 297]; *дриблінг* – «у деяких спортивних іграх – ведення гравцем м'яча або шайби» [6, с. 393]; *лідер* – «учасник спортивних змагань, який іде попереду інших» [6, с. 592]; *матч* – «спортивне змагання між двома або кількома спортсменами чи спортивними командами» [6, с. 624]; *пас* – «у спортивних іграх – передача м'яча... партнерові по команді» [6, с. 716]; *пресинг* – «у деяких спортивних іграх... одна з найактивніших форм захисту, що полягає в обмеженні дій суперника в рамках правил» [6, с. 759]; *рефері* – «у деяких спортивних змаганнях... суддя» [6, с. 803]; *тайм-аут* – «у деяких спортивних іграх – перерва на вимогу команди, спортсмена, його тренера, передбачена правилами гри» [6, с. 874]; *хет-трик* – «три голи, забитих одним гравцем в одному матчі» [1, с. 1560].

Запозичено із французької мови такі лексичні одиниці: *арбітр* – «суддя в деяких видах спорту» [6, с. 106]; *атака* – «швидкий і рішучий наступ (у спорті...)» [6, с. 128]; *дублер* – «той, хто паралельно з кимось виконує подібну, однакову роботу» [6, с. 394]; *ліга* – «спілка, об'єднання окремих осіб, установ або держав» [6, с. 591]; *чемпіонат* – «офіційні спортивні змагання, розіграш першості в певному виді спорту з метою виявити переможця» [6, с. 978]. З італійської мови прийшла лексема *фінал* – «у деяких видах спорту – завершальна частина змагань для остаточного виявлення переможця» [6, с. 938].

Далі розглянемо власне футбольні номінації, запозичені з інших мов, передусім з англійської: *бек* – «захисник у спортивних іграх з м'ячем...» [6, с. 159]; *бутси* – «футбольні черевики з твердими носками і закаблуками без каблуків, з шипами або поперечними планками на підшві. Призначені для гри у футбол» [6, с. 194]; *гандикап* – «спортивні змагання... коли слабшому противникові надається фора (зменшення дистанції, навантаження тощо)» [6, с. 239]; *голкіпер* – «у командних спортивних іграх (футболі...) – воротар» [6, с. 298]; *інсайд* – «у футболі... гравець, який у лінії нападу займає положення між центральним та крайнім гравцями» [6, с. 472]; *корнер* – «у футболі – штрафний кутовий удар, який здійснює з кутового сектора футбольного поля один із гравців атакуючої команди» [6, с. 550]; *офсайд* – «у деяких командних спортивних іграх (футболі...) – положення «поза грою», при якому гравець опиняється у вигідній позиції щодо суперника, але здобуває її з порушенням правил гри» [6, с. 702]; *пенальті* – «у футболі – одинадцятиметровий штрафний удар по воротах суперника» [6, с. 723]; *плеймейкер* – «гравець, який організовує дії своєї команди, веде гру» [1, с. 299]; *стопер* – «захисник у футболі...» [1, с. 1396]; *фол* – «у деяких спортивних іграх – порушення правил гри, напр., у футболі – умисний удар противника, підніжка тощо» [6, с. 945]; *форвард* – «у деяких командних спортивних іграх – гравець передньої лінії, який нападає» [6, с. 947]; *хавбек* – «у спортивних іграх з м'ячем – напівзахисник» [6, с. 958].

Чимало запозичень з англійської мови усталилися в інших мовах. Порівняймо лексеми в українській, французькій, іспанській, російській, англійській, німецькій мовах: *пас* – *passe* – *pase* – *пас* – *pass* – *Pass*,

футбол – football – futbol – футбол – football – Fussball, фінт – feinte – finta – финт – feint – Finte, сектор стадіону – secteur du stade – sector del estadio – сектор стадиона – sector of the stadium – Sektor des Stadions. На нашу думку, такі лексичні одиниці можна віднести до розряду інтернаціоналізмів.

З італійської мови запозичено лексичні одиниці *катеначо* – тактична схема з акцентом на оборону; *ліберо* – футболіст, який страхує дії своїх друзів з оборони; *фінт* – «у спорті – обманний рух» [6, с. 939].

Незначну частину іншомовних слів у складі футбольної лексики становлять германізми: *бомбардир* – «у командних спортивних іграх – найрезультативніший гравець, який забив найбільше голів у ворота противника» [6, с. 179]; *дискваліфікація* – «позбавлення спортсмена (команди) права брати участь у спортивних змаганнях за порушення правил, спортивної етики і т. ін.» [6, с. 366]; *штанга* – «у деяких спортивних командних іграх – бокова частина воріт» [6, с. 987].

Із грецької мови запозичено такі лексичні одиниці: *техніка* – «сукупність прийомів, застосовуваних у якій-небудь справі...» [6, с. 891], *стадіон* – «комплексна спортивна споруда, яка складається зі спортивного ядра (футбольне поле...), що оточене трибунами для глядачів...» [6, с. 855].

Процес входження іншомовних слів футбольної тематики в українську мову відбувається шляхом перекладацьких лексичних трансформацій – прийомів, які сприяють досягненню еквівалентності перекладу і передбачають процедуру перетворення для переходу від одиниць оригінального тексту до одиниць перекладу.

Основним видом лексичної трансформації є **транскодування** – такий спосіб перекладу, коли звукову та графічну форму слова вихідної мови передають засобами абетки мови перекладу. Наприклад, *offside* – офсайд, *protest* – протест, *provocation* – провокація, *pressing* – пресинг, *playmaker* – плеймейкер, *penalty* – пенальті, *pass* – пас, *referee* – рефері, *record* – рекорд, *sponsor* – спонсор, *save* – сейв, *season* – сезон, *transfer* – трансфер, *forward* – форвард, *foul* – фол, *final* – фінал, *fan* – фан: Норвезький рефері Свейн Моен зарахував гол, хоча на повторі видно, що забитий він із **офсайду** (prosport.tsn.ua, 07-05-15, 23:56); «Дніпро» купує аргентинського **плеймейкера** «Індепендьєнте» (football24.ua, 28-06-15, 16:55); Майже бездоганна гра в захисті та постійний **пресинг** гравців «Челсі» дозволяв португальцям грати на рівних з чемпіонами Англії (pravda.com.ua, 07-03-07, 08:57).

Під час перекладу термінологічних одиниць застосовують також інший прийом лексичних трансформацій – калькування, що полягає в передачі не звукового, а комбінаторного складу слова, коли частини слова (морфеми) чи лексеми перекладають відповідними елементами мови перекладу. Цей прийом доцільний у процесі перекладу складних за структурою номінацій. Наприклад: *club president* – президент клубу, *quarterfinal* – чвертьфінал, *central forward* – центрфорвард, *football league* – футбольна ліга, *territorial domination* – територіальна домінація, *tactical foul* – тактичний фол, *frontstriker* – центральний страйкер, *attacking style* – стиль атаки, *result of the match* – результат матчу, *off-side position* – офсайдна позиція: Про це повідомив **президент клубу** Андрій Шевчук, який розповів прес-службі Металурга про фінансовий стан команди (champion.com.ua, 09-10-15, 17:14): У кожній з команд **стиль атаки** був різним (fask.com.ua, 09-10-14); У четвер дві українські команди зіграли уніцію у **чвертьфінальних** поєдинках Ліги Європи (bbc.com, 16-04-15). За нашими спостереженнями, калькування як прийом перекладацької лексичної трансформації є менш продуктивним, ніж транскодування.

Ще один лексичний прийом перекладу футбольних номінацій полягає в описовому передаванні значення. Описовий переклад розкриває семантику лексичної одиниці оригіналу за допомогою розгорнутих словосполучень, які виражають істотні ознаки явища, позначеного конкретною лексичною одиницею. Такий спосіб вважають неекономним, тому не завжди можливо застосувати його під час перекладу футбольної лексики. Ми виявили приклади описового перекладу, що базуються на використанні підрядного речення в атрибутивній ролі: *equalizer* – гол, який зрівнює рахунок; *substitute* – гравець, який виходить на заміну; *scorer* – гравець, який забив гол; *shooter, kicker* – гравець, який завдає удару; *faker, feinter* – гравець, який здійснює обманні рухи; *first substitute* – гравець, який першим вийшов на заміну; *faulty player* – гравець, який порушив правила; *attacking team* – команда, яка атакує; *defending team* – команда, яка захищається; *chipshot* – «підрізка» м'яча, щоб перекинути суперника; *tunnel to the dressing room* – тунель, що веде до роздягалень; *two-footed player* – футболіст, який рівноцінно володіє обома ногами. Проаналізовані моделі поширені в писемних текстах на футбольну тематику, а не в усній комунікації, що детерміновано законом мовної економії в усному спілкуванні.

В українській футбольній лексиці функціонує також кілька запозичених абrevіатур, як-от: *ФІФА* (з фр. *Fédération Internationale de Football Association*, скор. *FIFA* – Міжнародна федерація футболу) – міжнародний керівний орган футболу і найбільша спортивна організація світу; *УЄФА* (з англ. *Union of European Football Associations*, скор. *UEFA* – Союз європейських футбольних асоціацій, в українській транслітерації УЄФА) – організація, що керує футболом у Європі.

Іншомовні слова футбольної тематики, увіходячи до лексико-семантичної системи української мови, закономірно вступають у парадигматичні зв'язки з питомими лексемами й іншими запозиченими одиницями, наприклад, поповнюють уже наявні синонімічні ряди або ж формують нові: *лайнсмен*, *боковий*

арбітр; пас, передача; центрфорвард, центральний нападник; картка, гірничник; рефері, арбітр, суддя; асист, голівий пас, голюва передача.

Пари або трійки синонімічних слів відрізняються семантичними відтінками і/або додатковим експресивним забарвленням.

Той факт, що запозичені слова зазнають адаптації в мові-реципієнті, а згодом кодифікуються, підтверджують такі ознаки: 1) передача іншомовного слова фонетичними і графічними засобами мови, яка запозичає; 2) уведення його до граматичних парадигм і категорій; 3) фонетична видозміна (асиміляція); 4) виникнення похідних; 5) семантичне пристосування; 6) широта і постійність уживання [3, с. 108].

За твердженням М. П. Кочергана, семантика запозичених слів часто не збігається з семантикою їх етимонів у мові-джерелі. Наявні такі випадки: 1) слово запозичене тільки в одному чи кількох значеннях при його значно ширшій полісемії в іноземній мові; 2) запозичене слово звузило своє значення через його спеціалізацію; 3) запозичене слово розширило свою семантику (крім значення, яке воно мало в іноземній мові, розвинуло нові значення, яких немає в мові-джерелі); 4) запозичене слово змінило свою семантику (вживається в значенні, якого воно не має в мові джерелі) [5, с. 22–23]. Проілюструємо першу модель, яку виокремив М. П. Кочерган (оскільки вона найбільш поширена), на прикладі семантичної структури лексеми *гол* в англійській та українській мовах. В англійській мові слово *goal* – полісемант: «1) те, що сподіваються досягнути в майбутньому; 2) проміжок між двома опорами, у який має залетіти м'яч, для того, щоб отримати результат у різноманітних іграх, як футбол чи хокей; 3) дія, коли м'яч залітає у ворота, для того, щоб збільшити рахунок у спортивних іграх» [9, с. 751] (переклад наш. – Ю. С.). В українській мові лексема *гол* представлена у словнику з одним значенням: «Очко, що його виграв команда, загнавши м'яча або шайбу в чужі ворота» [1, с. 249].

Як зазначає Є. А. Карпіловська, «функціональний потенціал іншомовних лексем показує місце такої інновації в мові, її активність, зокрема словотворчу, та залежить від системної й комунікативної підтримки її, тобто від взаємодії як з іншими запозиченнями, так і з питомими лексемами, характеру їхньої взаємодії, активності, давності запозичення тощо» [4, с. 248]. Функційний потенціал ключової лексеми досліджуваної галузі *футбол* демонструють такі параметри: 1) розвиток гіпо/гіперонімічних зв'язків: *великий футбол, міні-футбол, футзал, пляжний футбол*; 2) розширення синтагматичних зв'язків слова: *футбол чоловічий, жіночий, агресивний, грубий, технічний, швидкий, в'язкий*; 3) високий словотвірний потенціал основи: *футбольний, футболіст, футболістка, футболка, футболити, відфутболити*.

Запозичене слово чи похідне від нього можуть розвивати і переносні значення, як-от: *відфутболити: «розм. 1. Ударом (ударами) ноги відкинути від себе. 2. Направити, відіслати кого, що-небудь до іншої особи, в іншу інстанцію»* [1, с. 183].

Іншомовні слова продовжують поповнювати тематичну групу футбольної лексики української літературної мови. Є. А. Карпіловська називає нові запозичення неозапозиченнями [4]. До неозапозичень у футбольній лексиці відносимо: *вінгер* (з англ. *winger*), *латераль* (з англ. *lateral*): *Вінгер Стяуа Кінчу запевнив, що київське Динамо ним справді цікавиться* (champion.com.ua, 18-02-15, 09:50); *Вінгер мадридського «Реалу» Хамес Родрігес отримав травму стегна і тепер не допоможе команді Рафаеля Бенітеса найближчий місяць* (prosport.tsn.ua, 10-09-15, 23:15); *Багаторічний латераль мадридського «Реала» Мічел Сальгадо взяв участь в матчі легенд, в якому зіграли команди Каннаваро і Фігу* (ua-sport.org); *Крім того, латераль «Шахтаря» Ілсіньо продовжує відновлюватися після травми* (prosport.tsn.ua, 06-04-13, 13:26). «Якщо мовні причини запозичення, викликані потребою в нових номінаціях, є об'єктивними і сприяють розвитку, то позамовні причини, так зване суспільне замовлення, суспільна потреба, не завжди є об'єктивними та виправданими, коли йдеться, скажімо, про престижність чи «моду» на вживання певної мови та певних слів, як це сталося останнім часом з англійською мовою» [4, с. 229]. Коли в сучасній українській літературній мові на позначення предметів і понять футбольної галузі усталилися і функціують паралельно питома й іншомовне слово, футбольні коментатори в данину мові часто послуговуються запозиченим. Тому актуалізується культуромовна проблема: потрібно підтримувати функціонування питомих еквівалентів, до безеквівалентних іншомовних лексичних одиниць добирати чи творити українські відповідники.

Отже, лексика іншомовного походження – один із домінантних напрямів формування й розвитку тематичної групи «Футбол» у лексичному складі української літературної мови. Футбольна лексика запозичена в основному з англійської, французької, німецької, італійської і грецької мов. За кількісними показниками переважають англіцизми. Із мов-донорів в українську літературну мову ввійшли загально-спортивні номінації, які активно задіяні у футбольній лексиці, і власне футбольні номінації. Констатуємо легкість проникнення іншомовних запозичень в українську мову. Після входження іншомовних слів футбольної тематики до мови-реципієнта відбувається їхня швидка адаптація. Функційний потенціал запозичених лексем насамперед підтверджують такі параметри: розвиток гіпо/гіперонімічних зв'язків, розширення синтагматичних відношень, творення похідних слів. Загалом запозичення футбольних но-

мінацій належить до розряду перманентних лексико-семантичних процесів, тому потребує подальших наукових студій.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Гудима Н. В. Семантика та стилістичні функції запозичень у мові української постмодерністської прози: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Гудима Наталія Василівна. – Чернівці, 2011. – 257 с.
3. Денисов П. Н. Лексика русского языка и принципы ее описания / П. Н. Денисов. – М. : Русский язык, 1980. – 253 с.
4. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : монографія / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
5. Кочерган М. П. Німецькі лексичні запозичення в південно-західних говорах української мови / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 1997. – № 1. – С. 19–24.
6. Словник іншомовних слів / [укладач Л. О. Пустовіт та ін.]. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.
7. Тараненко О. О. Запозичені слова / О. О. Тараненко // Українська мова : енциклопедія / [редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – С. 179.
8. Тараненко О. О. Іншомовні слова / О. О. Тараненко // Українська мова : енциклопедія / [редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – С. 213.
9. Dictionary of Contemporary English. New edition / [edit. M. Mayor]. – London : Longman, 2010. – 2081 p.